

MAŁGORZATA DOWLASZEWICZ

HET BEELD VAN MIDDELNEDERLANDSE LITERATUUR IN POOLSE LITERATUURGESCHIEDENISSEN

Abstract. Het artikel richt zich op het beeld van de Middelnederlandse literatuur in Poolse literair-historische studies in de 20ste en 21ste eeuw. Hiervoor worden verwijzingen naar Middelnederlandse literatuur in Poolstalige literatuurgeschiedenissen, literaire lexicons en thematische literair-historische werken onderzocht. Voor de analyse zijn Poolstalige publicaties geselecteerd die een synthese geven van Europese of mondiale literatuur en buiten beschouwing worden studies gelaten waarin de Nederlandse literatuur het centrale aandachtspunt vormt (met andere woorden geschiedenissen van Nederlandse literatuur). Op grond van de geselecteerde teksten wordt gekeken naar de canonvorming van Middelnederlandse literatuur, met bijzondere aandacht voor de historische veranderingen tussen 1887 (de oudste besproken tekst, *Dzieje literatury powszechnej z ilustracyami*, onder red. van Ignacy Radliński) en 2021 (*O literaturze dawnej polskiej i europejskiej opowieść: tradycje – kierunki – style*, onder red. van Andrzej Borowski). Hiervoor worden verbanden onderzocht met een bredere context van de presentatie van middeleeuwse werken of auteurs, wordt gekeken in welke mate intertekstualiteit wordt opgemerkt en ten slotte wordt onderzocht welke primaire en secundaire bronnen gebruikt werden. Deze analyse toont duidelijk dat er een grote verandering valt op te merken in de naoorlogse periode wanneer de eerste leerstoelen Nederlands in Polen ontstaan. Tegelijk wordt duidelijk zichtbaar hoe korte, overzichtelijke teksten uit het taalgebied (zie bijvoorbeeld *Geïllustreerde Nederlandsche letterkunde* van J. Prinsen) van enorme invloed zijn geweest voor de beeldvorming van Middelnederlandse (maar ook breder de Nederlandse) literatuur in het buitenland. Het artikel schetst de indirecte receptie van Middelnederlandse literatuur en het veranderende imago van Middelnederlandse literatuur in de Poolse context.

Keywords: receptie; literatuurgeschiedenis; lexicon; Middelnederlandse literatuur; historische letterkunde

Dr. MAŁGORZATA DOWLASZEWICZ, Assistant Professor aan de Universiteit van Wrocław, Leerstoel voor Nederlandse Filologie; correspondentieadres: Katedra Filologii Niderlandzkiej UW, ul. Kuźnica 21-22, 50-138 Wrocław, Polen; e-mail: malgorzata.dowlaszewicz@uwr.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2512-1381>.

CC BY-NC-ND 4.0

Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal

OBRAZ LITERATURY ŚREDNIONIDERLANDZKIEJ W POLSKICH TEKSTACH LITERACKO-HISTORYCZNYCH

Abstrakt. Artykuł koncentruje się na obrazie literatury średnioniderlandzkiej w polskich publikacjach literacko-historycznych w XX i XXI wieku. W tym celu analizowane są odniesienia do literatury średnioniderlandzkiej w polskojęzycznych historiach literatury, leksykonach literackich i tematycznych historiach literatury. Do analizy wybrano polskojęzyczne publikacje syntetyzujące literaturę europejską lub światową, pomijając opracowania, w których literatura niderlandzka znajduje się w centrum zainteresowania (czyli historie literatury niderlandzkiej). Na podstawie tekstów badane jest kształtowanie się kanonu literatury średnioniderlandzkiej, ze szczególnym uwzględnieniem zmian historycznych między rokiem 1887 (najstarszy omawiany tekst to *Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami* pod redakcją Ignacego Radlińskiego) a 2021 (*O literaturze dawnej polskiej i europejskiej opowieść: tradycje – kierunki – styl* pod redakcją Andrzeja Borowskiego). W tym celu przeanalizowano powiązania z szerszym kontekstem prezentacji średniowiecznych dzieł lub autorów, przyjrano się zakresowi, w jakim odnotowana została intertekstualność, a na koniec zbadano, jakie źródła były wykorzystywane w tych publikacjach. Analiza ta wyraźnie pokazuje, że znacząca zmiana jest zauważalna w okresie powojennym, kiedy pojawiają się pierwsze katedry języka niderlandzkiego w Polsce. Jednocześnie wyraźnie pokazuje, jak krótkie, przekrojowe teksty z Niderlandów (np. *Geïllustreerde Nederlandsche letterkunde* Jacoba Prinsena) miały ogromny wpływ na postrzeganie literatury średnioniderlandzkiej (ale także szerzej niderlandzkiej) za granicą. Artykuł przedstawia pośrednią recepcję literatury średnioniderlandzkiej i zmieniający się jej obraz w kontekście polskim.

Słowa kluczowe: recepcja; historia literatury; leksykon; literatura średnioniderlandzka; literatura dawna

THE IMAGE OF MIDDLE DUTCH LITERATURE IN POLISH LITERARY-HISTORICAL TEXTS

Abstract. The article focuses on the image of Middle Dutch literature in Polish literary-historical studies in the 20th and 21st centuries. For this purpose, references to Middle Dutch literature in Polish literary histories, literary lexicons and thematic literary-historical works are examined. Polish publications that synthesise European or global literature were selected for the analysis, while studies focusing on Dutch literature (in other words, histories of Dutch literature) were excluded. Based on the selected texts, the canon formation of Middle Dutch literature is examined, with particular attention to the historical changes between 1887 (the oldest text discussed is *Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami*, ed. Ignacy Radliński) and 2021 (*O literaturze dawnej polskiej i europejskiej opowieść: tradycje – kierunki – style*, ed. Andrzej Borowski). To this end, the article examines links with a broader context of the presentation of medieval works or authors, looks at the extent to which intertextuality is noticeable and, finally, examines which primary and secondary sources were used. This analysis clearly shows that a major change is noticeable in the post-war period when the first university studies of Dutch in Poland emerge. At the same time, it clearly shows how short, broad-ranging texts from the language area (see, e.g., *Geïllustreerde Nederlandsche letterkunde* by Jacob Prinsen) have been of enormous influence for the perception of Middle Dutch (but also more broadly Dutch) literature abroad. The article outlines the indirect reception of Middle Dutch literature and the changing image of Middle Dutch literature in the Polish context.

Keywords: reception; literary history; lexicon; Middle Dutch literature; historical literature

INLEIDING

De Middelnederlandse literatuur uit de Lage Landen kent een lange traditie van internationale verspreiding. Laatmiddeleeuwse werken zoals *Mariken van Nieumeghen* en *Elckerlijc* werden kort na hun verschijning al in het Engels vertaald. Ook in de vroegmoderne periode werden Nederlandse werken regelmatig in het Latijn of Duits vertaald, hoewel de internationale interesse in deze literatuur geleidelijk afnam. Vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw nam de belangstelling voor Nederlandse literatuur echter weer toe. Een hoogtepunt hiervan was de boekenbeurs in Frankfurt in 2016, waar Nederland en Vlaanderen gezamenlijk als gastland optraden (Wilterdink, 2013). Deze hernieuwde aandacht leidde samen met verschillende internationale projecten ook tot meer belangstelling voor Middelnederlandse literatuur, wat resulteerde in een toename van vertalingen. Het gaat hierbij echter niet om een significante “golf” van vertalingen. Volgens gegevens uit de *Digital Library and Bibliography of Literature in Translation* (DLBT)¹ maken vertalingen van historische teksten doorgaans slechts 1,5 tot 3% uit van de totale vertaalde Nederlandse literatuur, waarbij middeleeuwse werken slechts een klein deel daarvan vormen. De historische werken die in de afgelopen decennia voor vertaling zijn geselecteerd, weerspiegelen doorgaans de canon en benadrukken het culturele belang van bepaalde teksten. Zo zijn bijvoorbeeld de *Liederen van Hadewijch*, *Vanden vos Reynaerde* (samen met een van de middeleeuwse adaptaties, *Reynaerts historie*), de theologische traktaten van de veertiende-eeuwse mysticus Jan van Ruusbroec en de Middelnederlandse legende van *Beatrijs* meerdere keren in moderne versies verschenen. De legende van *Beatrijs* beleefde echter vooral in de eerste helft van de twintigste eeuw een golf van vertalingen en bewerkingen (Kalmthout e.a., 2013, p. 12).

Middeleeuwse literatuur uit de Nederlanden is slechts in beperkte mate naar het Pools vertaald, met als opmerkelijke uitzondering het werk van Thomas a Kempis, dat echter oorspronkelijk in het Latijn is geschreven en niet in het Nederlands. De vroege vertalingen (tot 1950) omvatten voornamelijk werken van Jan van Ruusbroec, waaronder twee boekvertalingen, een fragment in een

¹ DLBT is een databank ontstaan voor het Nederlandse deel met bijdrage van de Taalunie en bevat bibliografische metadata van de vertalingen, maar ook vaak hun materiële kenmerken (zoals boekomslagen of illustraties) en hun receptie (met een verzameling van receptiedocumenten, adaptaties en bewerking (toneel, radio e.a.), en voor de rechtevrije teksten ook een doorzoekbare bibliotheek. Een belangrijk verschil ten opzichte van andere databanken is dat DLBT niet enkel in boekvorm uitgegeven vertalingen verzamelt, maar ook fragmentvertalingen in andere boeken, vertalingen in tijdschriften, audioboeken, voorstellingen, e.d.

literatuurgeschiedenis, en een excerpt uit Jacob van Maerlants *Sinte Franciscus leven*. Het beperkte aantal vertalingen wijst echter niet noodzakelijk op een gebrek aan aandacht voor deze literatuur. In dit onderzoek worden Poolse literatuurgeschiedenissen geanalyseerd om vast te stellen of en in welke mate Middelnederlandse literatuur daarin wordt behandeld. Hierbij wordt onderzocht welke auteurs en teksten door Poolse literatuurhistorici worden genoemd en geanalyseerd, welke bredere context daarbij wordt geschetst, en of er verbanden worden gelegd tussen de middeleeuwse literatuur uit de Nederlanden en die uit Polen. Tot slot wordt nagegaan welke bronnen Poolse literatuurhistorici mogelijk hebben geraadpleegd voor hun beschouwingen over Middelnederlandse literatuur.

1. EEN BIJZONDERE VISIE OP HISTORISCHE LITERATUUR

In de eerste helft van de twintigste eeuw verschenen er in de pers hier en daar artikelen over Nederlandse en Vlaamse literatuur. Meestal betroffen deze de actualiteit en werden populaire auteurs zoals Conscience, Couperus of Multatuli besproken, maar af en toe werd ook verwezen naar de historische literatuur uit de Lage Landen. In een van dergelijke publicaties werd de indruk gewekt dat de Middelnederlandse literatuur nauwelijks bestond. De Poolse journalist Gustaw Olechowski, die een reeks krantenessays schreef over de Nederlanden (later samengebundeld in het boek *Listy z nizin* [Brieven uit de dalen]; Olechowski, 1925), verwees daarin als volgt naar de vroege Nederlandse literatuurgeschiedenis:

De Nederlandse taal kreeg in de 12de eeuw zijn definitieve vorm [...], in de periode wanneer de Karolingers hier hun paleizen bouwden en Aken het Rome van het noorden werd. Maar toen schreef men nog niet in het Nederlands, maar in het Latijn. Pas veel later, in de tweede helft van de 16^e eeuw, begint de echte geschiedenis van Nederlandse literatuur. (Olechowski, 1924, p. 5)

Dit fragment lijkt de ontwikkeling van de Nederlandse taal en literatuur in een historische context te plaatsen. Het benadrukt dat, hoewel de Nederlandse taal in de twaalfde eeuw definitief werd gevormd, er in die periode nog niet in het Nederlands werd geschreven. In plaats daarvan was het Latijn de dominante schrijftaal, zoals in grote delen van middeleeuws Europa gebruikelijk, vooral binnen religieuze en intellectuele kringen. De impliciete boodschap van het fragment lijkt te zijn dat, hoewel de Nederlandse taal eerder werd gevormd,

de literatuur in de volkstaal pas later volwassen werd en een serieuze literaire traditie begon te ontwikkelen. Als beginpunt van de Nederlandse literatuur verwijst Olechowski naar de opkomst van een nationale literatuur in de volkstaal, die samenvalt met de periode van de Renaissance en de Reformatie. Dit wordt vaak gezien als het moment waarop de Nederlandse literatuur als zodanig begint. Olechowski noemt een hele lijst van nationale auteurs uit de zeventiende en achttiende eeuw, te beginnen met Joost van den Vondel, gevolgd door Jacob Cats, P. C. Hooft, G. A. Bredero en uiteindelijk 'Maerlandt'. Vreemd genoeg verwijst deze laatste naam naar de dertiende-eeuwse dichter Jacob van Maerlant, een van de meest productieve en belangrijke Middelnederlandse auteurs. Olechowski plaatst hem echter onjuist in een veel latere periode, waarmee hij het begin van de volkstalige literatuur in Nederland verplaatst naar de vroegmoderne tijd.

Gustaw Olechowski (1874–1959) was niet alleen journalist, maar ook schrijver van jeugdliteratuur, fictie, reportages, reisliteratuur en historische boeken, evenals vertaler. Tussen 1918 en 1932 werkte hij voor het Poolse ministerie van Buitenlandse Zaken en op diplomatieke missies, waaronder in Den Haag. Hij reisde veel door Rusland, China, Canada, Scandinavië, Nederland, België, Frankrijk, Engeland, en andere landen, wat hij in verschillende boeken beschreef (Grzegorzcyk, 1961, p. 541). Het is moeilijk te zeggen waar Olechowski zijn informatie vandaan haalde. Zijn schrijf- en vertaalervaring suggereren dat hij literair-historische bronnen heeft geraadpleegd, maar een dergelijke fout, zoals het onjuist plaatsen van de grootste dichter van de Middelnederlandse literatuur in een veel latere eeuw, lijkt toch een vergissing.

Olechowskis verwijzing naar de oorsprong van het dichterschap in Nederland is niet representatief voor het totale beeld van de Middelnederlandse literatuur in Polen. Een jaar eerder konden Poolse lezers van het conservatief-liberale sociaal en literair maandblad *Przegląd współczesny* leren dat het Vlaams sinds de 12e eeuw een literaire taal was. Deze opmerking was echter marginaal zonder enige verwijzing naar concrete literaire productie van die tijd (Michiels, 1923, pp. 54–56). Ook tien jaar eerder werden in een artikel over Guido Gezelle en zijn werk de Middelnederlandse dichter Jacob van Maerlant "geniaal" en de teksten van Jan van Ruusbroec "hemels" genoemd (Kaden, 1913). Een wat meer uitgebreide tekening van de Middelnederlandse literatuur in Poolse tijdschriften van de eerste helft van de 20ste eeuw vinden we pas acht jaar na de publicatie van Olechowski. Het is een verslag van een reeks lezingen die professor František Kalda van de universiteit in Bratislava, de grondlegger van de neerlandistiek in Tsjechoslowakije, aan de Universiteit van

Poznań gaf (zie meer over Kalda: Engelbrecht, 2021). De meeste aandacht van de verslaglegger ging naar de eerste lezing van Kalda dat de heldenepiek in Germaanse literaturen als onderwerp had. Daarin was duidelijk veel aandacht voor de Middelnederlandse ridderromans, hoewel Kalda daarin vooral bronnen zag voor verhalen over de Slaven (Kleczkowski, 1932). De genoemde voorbeelden laten duidelijk zien dat deze literatuur over het algemeen onbekend en gemarginaliseerd was en slechts zelden in literaire tijdschriften besproken werd.

2. CORPUS VAN ONDERZOEK

Het beeld dat van de Middelnederlandse literatuur in Poolse literatuurgeschiedenissen wordt geschetst, wordt hieronder geanalyseerd op grond van teksten die niet specifiek aan de Lage Landen zijn gewijd. Het corpus vormen dus Poolstalige publicaties die een synthese geven van Europese en/of mondiale (middeleeuwse) literatuur. De studies waarin de Nederlandse literatuur het centrale punt vormt zijn hierbij buiten beschouwing gelaten omdat ze alleen voor specifiek in de Nederlandse cultuur geïnteresseerd publiek zijn bestemd.

Het corpus van de geanalyseerde teksten omvat wel studies van Poolse literatuur omdat ze zeer vaak, vooral voor wat betreft de middeleeuwen, wanneer Poolse volkstalige literatuur nog schaars was, de internationale context aanhalen. Behalve de algemene literatuurgeschiedenissen werden ook publicaties opgenomen die de historische literatuur als thema hadden (middeleeuwse en vroegmoderne literatuur), thematische literatuurgeschiedenissen (literatuur van het drama e.d.) en literaire lexicons. Voor een bredere context werd af en toe een essay geraadpleegd, maar dit genre werd niet uitputtend geanalyseerd en geldt hier enkel als voorbeeld voor bepaalde ideeën.

Het materiaal dat in dit onderzoek is geanalyseerd omvat:

- 11 literatuurgeschiedenissen van wereldliteratuur of Europese literatuur (waaronder 7 teksten zonder directe verwijzing naar Middelnederlandse literatuur);
- 3 historische literatuurgeschiedenissen (middeleeuwen of middeleeuwen en renaissance, waaronder enkel 1 waarin Middelnederlandse literatuur werd besproken);
- 3 thematische literatuurgeschiedenissen (waaronder enkel 1 waarin geen Middelnederlandse literatuur werd besproken);

- 7 lexicons en encyclopedieën (waaronder 2 publicaties zonder verwijzingen naar Middelnederlandse teksten of auteurs);
- 2 bloemlezingen (waarvan 1 met inbreng over Middelnederlandse literatuur);
- als referentie werden nog 2 vertaalde literatuurgeschiedenissen geraadpleegd waarin de Middelnederlandse literatuur besproken werd.

Bij sommige boeken werden ook latere edities geraadpleegd, maar omdat er geen wezenlijke verschillen werden aangemerkt, werden de andere edities niet apart aangerekend. Het oudste geanalyseerde boek komt uit 1843, maar het oudste met vermelding van Middelnederlandse literatuur uit 1887 – een wereldliteratuurgeschiedenis in vier delen met voorbeelden (Radliński e.a., 1887).

3. BRONNEN

De ontwikkeling in de manier waarop Middelnederlandse literatuur in Poolse literatuurgeschiedenissen wordt afgebeeld en welke auteurs en werken worden besproken, is sterk verbonden met de bronnen die literatuurhistorici gebruiken. Er zijn eigenlijk geen Poolse algemene literatuurgeschiedenissen waar de auteur van bekend zou zijn met de Middelnederlandse literatuur. Soms werden onder auteurs neerlandici genoemd, die echter in alle gevallen gespecialiseerd zijn in moderne literatuur. Maar dit heeft ook betrekking enkel op de afgelopen decennia. De vroegste verwijzingen noemen geen bronnen, maar de aanwezigheid van Middelnederlandse literatuur in Poolse literatuurgeschiedenissen vanaf de jaren 1930 wordt sterk gedomineerd door de beknopte literatuurgeschiedenis van Jacob Prinsen J.Lzn. (1924). In het jaar 1932 werd het boek vertaald door Władysław Markowski en twee keer gepubliceerd – een keer als onderdeel van een grote geschiedenis van wereldliteratuur (Lam, 1932) en als overdruk hiervan in een apart boek (Prinsen, 1932). Allebei vormen komen van hetzelfde jaar en dezelfde uitgever, maar het was waarschijnlijk de grote literatuurgeschiedenis van Lam die de volgende decennia het beeld van Middelnederlandse literatuur bepaalde. Naar Lams publicatie verwijst bijvoorbeeld Jerzy Starnawski (1975) in zijn literatuurgeschiedenis die tot de canon van Poolse mediëvistische literair-historische werken ging behoren.

Dat juist Prinsen als belangrijke bron voor Poolstalige literatuurgeschiedschrijving geldt, was zeker ook van invloed op de afbeelding ervan als een verzameling van vertalingen van andere literaturen. Hendrik van Veldeke wordt voornamelijk als vertaler van *Aeneis* afgebeeld (German, 1902; Eminowicz-

-Jaśkowska, 2003, p. 393) en Jacob van Maerlant als vertaler van klassieke romans (Radliński e.a., 1887, p. 737). Dat correspondeert met het beeld dat Prinsen schetst, waarbij hij de Middelnederlandse ridderepiek uitsluitend ziet als navolging van Franse teksten waarbij alles “[w]at min of meer oorspronkelijk lijkt, [...] toch sterk onder Franschen invloed [staat]” (Prinsen, 1924, p. 87). Datzelfde geldt voor de burgerlijke literatuur (en meer algemeen cultuur) die een navolging van de Franse is (p. 91). Wat meer originaliteit ziet Prinsen in de religieuze literatuur (zowel de legenden zoals *Beatrijs* als theologische traktaten van Van Ruusbroec), hoewel ook hier vooral de Latijnse invloeden niet onopgemerkt bleven.

Ook in de geschiedenis van Europese literatuur lezen we dat in de 13^e eeuw in de Nederlanden het Frans de leidende taal was aan de hoven, waar men zowel Franstalige literatuur las als vertalingen van Franse bronnen en dat alle ridderepiek enkel vertalingen omvat (Floryan, 1982, pp. 240–241). Floryan heeft echter een andere bron dan Prinsen hiervoor gebruikt, namelijk de *Korte Nederlandse literatuurgeschiedenis* van J. H. Rijpma (1969), vertaald en aan de Poolse lezer aangepast door Jolanta Jastrzębska-Helder. Daarin lezen we inderdaad dat “[v]rijwel al deze [ridder]romans [uit het Frans] zijn vertaald” (p. 18), Veldeke uit het Latijn vertaalde (p. 22) en de “meeste van de Middelnederlandse geschriften [...] vertalingen of navolgingen van Franse modellen” zijn (p. 18). De beweringen van Prinsen en Rijpma zijn wel gegrond, een groot deel van literatuur ontstond geïnspireerd door Franse of andere bronnen, maar bij deze twee zeer kleine boekjes waarin middeleeuwen enkele kleine passages dekken, lijken deze stellingen het belangrijkste element van de Middelnederlandse literatuur te omschrijven en daarmee volledig van enige originaliteit te ontdoen.

Een significante verandering doet zich voor in de laatste decennia van de 20ste eeuw. De toenemende interesse in Nederlandse literatuur in het algemeen, en Middelnederlandse literatuur in het bijzonder, kan deels worden verklaard door een verschuivende perceptie van wat wereldliteratuur omvat, evenals door een groeiende waardering voor het internationale karakter van literaire ontwikkelingen. Bovendien lijkt het religieuze klimaat in Polen in deze periode van invloed te zijn,² aangezien Middelnederlandse teksten niet uitsluitend als literaire werken worden beschouwd, maar vaak (of zelfs primair) als religieus-devotionele geschriften worden gewaardeerd. Bovendien werden in

² Tijdens het communistische bewind in Polen werd de scheiding tussen school, gezin en kerk systematisch en programmatisch gehandhaafd, terwijl aan het einde van de jaren 1980 een opmerkelijke heropleving van religiositeit waarneembaar was (Kowalewski, 1994).

deze periode de publicaties van Poolse neerlandici op de markt gebracht die ook steeds vaker door literatuurgeschiedschrijvers werden geraadpleegd. Door te verwijzen naar studies van vooral Andrzej Dąbrówka, de specialist van Middelnederlandse literatuur (zoals zijn lexicon van Nederlandstalige schrijvers (Dąbrówka, 1999) en zijn habilitatiestudie over het middeleeuwse theater (Dąbrówka, 2001)), wordt het beeld van Middelnederlandse literatuur veel genuanceerder, wordt de Nederlandse *Elckerlijc* als bron van de Middelen-gelse *Everyman* breed besproken, krijgt de devotionele en mystieke literatuur uit de Lage Landen meer aandacht en worden teksten als *Mariken van Nieumeghen* onder Poolse lezers bekend. Opmerkelijk is dat de Poolstalige geschiedenis van de Nederlandse literatuur, geschreven door Dorota en Norbert Morciniec (Morciniec & Morciniec, 1985), geen directe invloed lijkt te hebben gehad op de representatie van Middelnederlandse literatuur in Poolse literatuurgeschiedenissen. Toch hebben studenten van Norbert Morciniec, zoals Bożena Czarnecka (in de encyclopedie onder redactie van Kaczorowski) en Paweł Zajas (in de encyclopedie onder redactie van Maślanka), zijn werk mogelijk indirect benut bij het schrijven van lemma's en hoofdstukken over Middelnederlandse literatuur. Opvallend daarbij is dat deze literatuurgeschiedenissen doorgaans slechts summiere bibliografieën bevatten waardoor het belangrijke werk van Morciniec misschien niet genoemd werd.

4. ENKELE CASUSSEN

Omdat het beeld van Middelnederlandse literatuur in Poolstalige literatuurgeschiedenissen niet homogeen is, worden hier enkele casussen besproken die de variëteit van aanpak weergeven. De negentiende eeuw is het tijdvak van groeiende belangstelling voor geschiedenis wat zich uit in verschillende pogingen om die geschiedenis in een vertellende vorm te vatten. Hoewel Polen toen van de landkaarten verdween, werd het Pools in stand gehouden onder andere door dergelijke publicaties. Het is dan ook niet verrassend dat Poolse literatuur op verschillende manieren werd beschreven, vaak in een bredere Europese context. In de negentiende-eeuwse literatuurgeschiedenissen is Middelnederlandse literatuur eigenlijk onzichtbaar. Een van de vroegste pogingen om wereldliteratuur in kaart te brengen in 4 grote banden is *Dzieje literatury powszechnej z ilustracyami* [Geschiedenis van de wereldliteratuur met illustraties] uit 1887 waarin band II (bestaande uit twee delen) de middeleeuwse literatuur beschrijft. Bij de bespreking van Germaanse literatuur wordt in het

eerste band geen zin aan de Nederlandse literatuur gewijd. In het tweede band, waar vooral ridderepiek en andere gelijke genres worden besproken, komen Middelnederlandse teksten enkele keren voor. De eerste naam is die van Hendrik van Veldeke die bij bespreking van ridderepiek die de klassieke stof gebruikt de “apostel van het romantische epos in Duitsland” wordt genoemd (Radliński e.a., 1887, p. 734). Zijn bewerking van de *Aeneis* wordt als niet origineel beoordeeld en waar hij van de bron probeert af te wijken, is dat volgens de auteur ongelukkig. De problematisering van zijn geografische activiteit en de vraag in hoeverre hij een Duitse dichter genoemd kan worden, wordt helemaal niet aangehaald. Ook verder worden Middelnederlandse teksten vooral genoemd in het kader van vertalingen, zonder enige uitleg: Jacob van Maerlant staat in het boek vermeld als Nederlandse vertaler van *Alexandreis* en *Roman de Troie* (p. 737), terloops wordt de Nederlandse vertaling van *Roman de la Rose* genoemd (p. 917) en worden Vlaanderen, en Brabant vermeld als regio’s waar het romantische epos ook het snelst aansloeg en het weelderigst bloeide (p. 824). Wat meer aandacht wordt gewijd aan de Middelnederlandse *Reynaerd*-epos, die, in tegenstelling tot alle voornoemde voorbeelden, geen vertaling, maar een vrije bewerking is. De tekst wordt niet enkel genoemd, maar ook van de vele voorbeelden naast de Duitse bewerking van groot belang gevonden. De belangrijkste kenmerken die als onderscheidend gelden zijn de “sculpturale nauwgezetheid in de plastische, uitputtende weergave van details” en het feit dat de Middelnederlandse tekst geen fragment is, maar een verenigd en compleet geheel, dat een “organische eenheid” vormt (p. 914).

Een bijzonder voorbeeld is de geschiedenis van Poolse middeleeuwse literatuur uit 2006 onder de redactie van Anna Skoczek. Het in een harde kft gebonden en rijk geïllustreerd boek is het eerste deel van tien en telt 458 bladzijden. De publicatie lijkt veel meer op een cultuurgeschiedenis dan een literatuurgeschiedenis, pas op pagina 191 begint het deel waarin literaire teksten worden besproken en het eerste deel bespreekt de brede internationale context van ontwikkelingen op het gebied van cultuur, kunst, architectuur, muziek, theologie e.d. Het hele boek is zeer internationaal gericht. Vooral in het eerste, cultuurhistorische deel, wordt veel aandacht gericht aan de transfer van ideeën, genres en motieven. Bij een zo brede context kunnen er behoorlijk veel referenties naar de Nederlandse literatuur worden aangeduid. Al in haar inleiding verwijst Anna Skoczek zelf naar Erasmus uit Rotterdam bij de bepaling van hoe de middeleeuwen gedefinieerd werden. In zijn hoofdstuk over de culturele en filosofische stromingen noemt Stanisław Bafia Willem van Moerbeke een belangrijke schakel tussen de klassieke en middeleeuwse filosofie omdat

hij in opdracht van Thomas van Aquino de werken van Aristoteles vertaalde (Bafia, 2006, p. 32). Later verwijst hij ook naar Zeger van Brabant als belangrijkste vertegenwoordiger van het Averroïsme (pp. 44, 57). Op geen enkel moment wordt echter de Vlaamse herkomst van deze twee denkers aangehaald, en voor deze studie geldt dat enkel als een toevoeging; geen van beiden schreef in het Nederlands. Verder worden bij de bespreking van de schilderkunst geen Vlamingen genoemd en in het hoofdstuk gewijd aan muziek worden in een zinnetje de Bourgondische polyfonisten vermeld (Wójcicki, 2006, p. 110). Hoewel de voornoemde vermeldingen niet in direct verband staan met Middelnederlandse literatuur, toch is het belangrijk dat de Vlaamse en Nederlandse denkleer als niet onbeduidend wordt gezien en dat de lezer hier en daar iets kan oppikken van de middeleeuwse culturele context in de Lage Landen.

In de delen gewijd aan de typische middeleeuwse literaire genres (die meestal niet in Poolse literatuur vertegenwoordigd zijn) wordt meermaals naar de Middelnederlandse literatuur verwezen. Het hoofdstuk over de dramatische genres noemt als een van de belangrijkste voorbeelden van een mirakel de laatmiddeleeuwse *Mariken van Nieumeghen*, op het moment van het ontstaan van deze literatuurgeschiedenis al bekend aan Poolse lezers door de vertaling van Oczko en Szturc (1998). De Poolse titel wordt hier ingekort tot *Historia Maryjki z Nijmegen*, maar meer interessant is dat het niet enkel van een korte samenvatting wordt voorzien, maar ook een citaat van Poolse vertaling (de bron wordt hier niet vermeld), hoewel het niet duidelijk is wat het zou moeten illustreren. Ook wordt op grond van *Mariken* het motief van theater in theater kort besproken. Naast *Ludus de sancta Katerina* (een twaalfde-eeuwse Engelse tekst) worden geen andere voorbeelden van mirakels genoemd. Van moraliteiten wordt het voorbeeld van de Oud-Engelse *Everyman* genoemd die “een versie van een eerdere Nederlandse tekst” is (Hanczakowski, 2006, pp. 124–125). Dit is een belangrijke toevoeging. De *Everyman* werd heel lang (en wordt helaas soms nog steeds) in Polen als voorbeeld van oorspronkelijk Engelse moraliteit gezien (Dowlaszewicz, 2016b).

5. MYSTIEK EN DEVOTIE

De benadering van Middelnederlandse literatuur in de geanalyseerde Poolse studies varieert aanzienlijk, afhankelijk van de publicatiecontext, de auteur en de ontstaansperiode. Een vast element dat vaak naar voren komt in literatuurgeschiedenissen en lexicons is de mystieke literatuur, met name uit

Brabant en Vlaanderen. Al in de oudste hier besproken publicatie worden op enkele plaatsen de mystieke bewegingen uit de Lage Landen genoemd, zoals de Broeders van het Gemene Leven. Hoewel hun religieuze belang wordt erkend, wordt hun literaire productie niet vermeld (Radliński e.a., 1887, p. 966). Een opvallende uitzondering is de aandacht voor Thomas a Kempis en zijn *De imitatione Christi*, een werk dat de “mooiste bloem” van mystieke literatuur wordt genoemd. Dit werk ontstaan binnen de kring van de Moderne Devotie en Geert Grote, wordt door Radliński geprezen om zijn universele aantrekkingskracht. Hij beklemtoont dat dit het meest verspreide boek na de Bijbel is, wat ook in de 21ste eeuw gedeeltelijk waar blijft omdat de tekst binnen de christelijke traditie als een van de meest vertaalde, verspreide en gelezen teksten na de Bijbel geldt (Caspers, 2003, p. 5). Ook in latere literatuurgeschiedenissen wordt de tekst genoemd, soms als het beste werk van de mystiek (Malewska, 1975), maar pas zeer recent met verwijzing naar de eerste Poolse vertaling uit 1554 (*‘Tomasz a Kempis’*, 2005), en vaak zonder vermelding van de auteur of de ontstaanscontext. Omdat de tekst in het Latijn is geschreven, werd hij niet meegenomen in de opsporingstocht in deze studie. Mochten we Thomas a Kempis echter wel als Nederlandse literatuur willen beschouwen, zouden de resultaten zeer anders zijn geweest. *De Imitatione Christi* wordt in de meeste literatuurhistorische studies van de middeleeuwen genoemd, zelfs als de link met de Lage Landen in die teksten verdwijnt.

In Floryans geschiedenis van Europese literatuur uit de late twintigste eeuw wordt de religieuze literatuur van de Nederlanden rijk vertegenwoordigd. Naast de *Sinte Servatius-legende* van Hendrik van Veldeke en de *Sproke van Beatrijs* (zoals de Middelnederlandse Marialegende hier wordt genoemd), die geroemd wordt om haar “vroom naïeve” karakter, noemt Floryan prominente auteurs zoals Jan van Ruusbroec en vertegenwoordigers van de *Devotio Moderna* (Floryan, 1982, p. 242). Zoals vermeld werden in het kader van dit onderzoek ook enkele bloemlezingen van wereldliteratuur bekeken. In *Wielka literatura powszechna* van Stanisław Lam (1933) wordt een fragment van het traktaat van Van Ruusbroec *Dat boec vanden twaelf beghinen* in Poolse vertaling gepubliceerd (Ruusbroec, 1933). Zowel Ruusbroec als de beweging van Geert Grote worden ook vaak in veel recentere studies aangehaald. In de geschiedenis van middeleeuwse literatuur onder redactie van Teresa Eminowicz-Jaśkowska (2003) wordt de *Devotio Moderna* als een invloedrijke religieuze beweging besproken die vanaf het einde van de 14e eeuw in de Nederlanden en aan de Rijn opkwam, waarbij individuele devotie, lectuur, meditatie en persoonlijk gebed centraal stonden (p. 114). Naast Van Ruusbroec, die wordt

geplaatst tussen andere Europese mystici zoals Juliana van Norwich en Meister Eckhart, is er aandacht voor de theologische werken van deze auteur (p. 444). Niet altijd wordt Van Ruusbroec echter alleen mondjesmaat genoemd. De encyclopedie van werelddliteratuur uit 2007, samengesteld door Kaczorowski, biedt een diepgaander overzicht van zijn werken. Hier worden zijn elf theologische traktaten uitgebreid besproken en wordt *Een spiegel der eeuwighe salichheit* geprezen als een volwassen uitdrukking van zijn mystieke ideeën ('Jan van Ruusbroec', 2007).

Andere mystici worden over het algemeen veel minder vermeld en soms worden uiteenlopende religieuze teksten onder de noemer 'mystiek' geplaatst. En zo stelt de encyclopedie van werelddliteratuur uit 2005 onder 13^e- en 14^e-eeuwse mystieke werken de teksten van Beatrijs van Nazareth naast die van Dirc van Delft. Hoewel de laatste soms naast Jan van Ruusbroec wordt gesteld, is zijn theologische werk van een meer scholastieke aard. Hadewijch, die als een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de mystieke literatuur geldt, wordt niet vaak besproken, maar zo ja, wordt ze meestal geprezen, bijvoorbeeld, voor haar "zeer persoonlijke, aangrijpende gedichten van een vrouw" (Floryan, 1982, p. 242). Speciale aandacht krijgt Hadewijch in het tweede deel van de monografie gewijd aan vrouwelijke schrijvers van de Europese middeleeuwen (Sakowska, 2009). Hoewel het eerste deel dat een historische context vormt voor de activiteiten van schrijvende vrouwen in de middeleeuwen, geen melding maakt van Hadewijch (Sakowska, 2006), neemt zij in het tweede, encyclopedische deel twee en halve pagina's in beslag (Sakowska, 2009, p. 116). Sakowska plaatst haar onder de meest prominente vrouwelijke auteurs van Europa en bespreekt uitvoerig de genres die Hadewijch beoefende.

In het hoofdstuk over de rol van de religieuze ordes van de literatuurgeschiedenis van Anna Skoczek wordt hier en daar iets over de Nederlandse en Vlaamse cultuur vermeld, zoals de kerstening van Vlaanderen, Nederland en Friesland door Wilfried en Willibrord, de ontwikkeling van de cisterciënzers of de verwijzing naar Kartuizer Dionisius van Leeuw als "de belangrijkste kartuizer schrijver van de 15^e eeuw". In de daaropvolgende alinea wordt alweer *Devotio Moderna* als een invloedrijke beweging beschreven die de ontwikkeling van vroomheid in o.a. Duitsland beïnvloedde. Geen werken worden echter genoemd (Kanior, 2006, pp. 137, 150, 169). De hierboven besproken studies laten zien dat mystieke literatuur en de religieuze bewegingen uit de Lage Landen niet onopgemerkt zijn gebleven in internationale literatuurgeschiedenissen. Van vroege verwijzingen naar de Moderne Devotie en Thomas

a Kempis tot uitgebreide discussies over Jan van Ruusbroec en Hadewijch, blijven deze auteurs en stromingen een essentieel onderdeel vormen van de Europese literatuurgeschiedenis. Hoewel vertegenwoordigers van de Vlaamse mystiek vaak ondergeschikt worden gemaakt aan vergelijkbare bewegingen uit Frankrijk, Italië of Duitsland, blijkt uit het onderzochte corpus dat ze slechts zelden volledig worden genegeerd.

6. MIDDELNEDERLANDSE LITERATUUR IN POOLSE LITERATUURGESCHIEDENISSEN

Historisch gezien is het beeld van de middeleeuwse literatuur uit de Nederlanden in Poolse literatuurgeschiedenissen en lexicons niet homogeen, en dit wordt grotendeels bepaald door de gebruikte bronnen. De vroege publicaties baseren vooral op de bevindingen van Prinsen en Rijpma die de oorspronkelijkheid van Middelnederlandse literatuur in vraag stelden. Er zijn bovendien geen significante verbanden gelegd tussen de middeleeuwse literatuur uit de Nederlanden en die uit Polen, waardoor deze literaire tradities als gescheiden onderzoeksvelden zijn benaderd. Tot aan het midden van de 20^e eeuw werd de Nederlandse literatuur bovendien vaak beschouwd als een “miniatuurversie” (German, 1902, p. 146) van andere, grotere literaire tradities, wat de internationale erkenning en bestudering van deze literatuur in zekere mate heeft beperkt.

Pas in de 21^e eeuw worden Poolse vertalingen van middeleeuwse Nederlandse teksten expliciet genoemd, zelfs van invloedrijke werken zoals *De Imitatione Christi* van Thomas a Kempis, dat in de zestiende en zeventiende eeuw tenminste vier keer vertaald is naar het Pools, meerdere keren herdrukt, en kent al in de 21^e eeuw tenminste 2 nieuwe vertalingen. Andere vertalingen betreffen voornamelijk adaptaties van toneelstukken zoals *Elckerlijc* en *Mariken van Nieumeghen*. Opvallend is echter dat de rijke vertaaltraditie van de mystieke traktaten van Jan van Ruusbroec in deze context nauwelijks wordt besproken, ondanks het feit dat zijn werken internationaal aanzien genoten en een belangrijke rol speelden in de Europese spirituele literatuur van de late middeleeuwen. Hoewel de twee oudste Poolse vertalingen (*Rusbrock prze-dziwny*, 1874; *Myśli blogosławionego Jana Ruysbroeck*, 1938) eigenlijk gebaseerd zijn op een Franse bloemlezing van Hello, werden de verzamelde werken van Van Ruusbroec aan het begin van de 21^e eeuw uitgegeven in een

nieuwe vertaling die tenminste probeert de oorspronkelijke Middelnederlandse teksten te volgen (Dowlaszewicz, 2016a, p. 166).

Wat de genoemde auteurs en titels betreft, is er grote verscheidenheid, maar sommige worden met grotere regelmaat aangehaald dan andere. Hendrik van Veldeke wordt vaak genoemd wanneer er sprake is van Middelnederlandse literatuur, met uitzondering van lexicons waarin hij nauwelijks voorkomt. Hij wordt soms ook bij de Duitse literatuur vermeld, maar de afstemming tussen auteurs van beschrijvingen van Duitse en Nederlandse literatuur lijkt niet altijd consistent. In teksten waarin Veldeke als Nederlandse auteur wordt genoemd, is hij hoofdzakelijk een lyrisch dichter in de traditie van de troubadours, terwijl hij bij de Duitse literatuur enkel bekend lijkt te zijn door zijn bewerking van de *Aeneis*. Daarnaast worden er verschillende spellingen van zijn naam gehanteerd, maar zelfs wanneer hij als Duitse auteur wordt besproken, lijkt zijn naam op het Nederlands (Hendrik van Veldeke of Henric van Veldeken). Jacob van Maerlant daarentegen is een van de weinige middeleeuwse auteurs die in de meeste lexicons en encyclopedieën uitgebreid wordt behandeld hoewel de literatuurgeschiedenissen vaker zijn naam weglaten. Tenslotte krijgt het toneelstuk *Elckerlijc*, soms met verwijzing naar de Poolse vertaling als *Każdy* (*Everyman*) (Helsztyński, 1933), vaak een eigen lemma en wordt soms zelfs apart uitgelicht in teksten over Nederlandse literatuur, wat bijzonder is voor een vertaling.

GEANALYSEERD CORPUS

- Baltyn-Karpińska, H. (2008). *Iskier Leksykon dramatu*. Iskry.
- Bednarek, B. (2001). *Epos europejski*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Chmielowski, P. (1895). *Obraz literatury powszechnej w streszczeniach i przykładach: Dl. 1. Starożytność i wieki średnie*. Teodor Paprocki i Spółka.
- Chmielowski, P. (1905). *Krytyczno-porównawczy przegląd dziejów piśmiennictwa polskiego: Dl. 1. Literatura staropolska*. M. Arct.
- Eminowicz-Jaśkowska, T. (2003). *Historia literatury światowej: Dl. 2/1. Średniowiecze* (T. Skoczek, red.). Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza; Wydawnictwo SMS.
- Floryan, W. (red). (1982). *Dzieje literatur europejskich*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- German, L. (1902). *Przegląd dziejów literatury powszechnej: Dl. 2. Wieki średnie*. Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych.
- Hanczakowski, M., Kuziak, M., Zawadzki, A. & Żynis, B. (2008). *Wielki leksykon literatury*. Wydawnictwo Szkolne PWN.
- Hoffmanowa, K. (1843). *Święte niewiasty: obrazki pobożne kobietom żyjącym w świecie ofiarowane* (dl. 2). Księgarnia Zagraniczna.

- Kaczorowski, B. (red.). (2007). *Literatura świata: literatury narodowe, twórcy i dzieła, prądy i kierunki*. PWN.
- Lam, S. (red.). (1932). *Wielka literatura powszechna: Dl. 3. Literatury celtyckie i germańskie, kraje bałtyckie – literatura węgierska*. Księgarnia Wydawnicza Trzaska, Evert i Michalski.
- Lam, S. (red.). (1933). *Wielka literatura powszechna: Dl. 6/2. Antologia. Literatury: hiszpańska, portugalska, rumuńska, celtyckie, angielska, północno-amerykańska, australijska, niemiecka, islandzka, norweska, szwedzka, duńska, holenderska i flamandzka, fińska, estońska, łotewska, litewska, węgierska, rosyjska, ukraińska, białoruska, czeska, słowacka, łużycka, Jugosławji, bułgarska, bizantyjska, nowogrecka*. Księgarnia Wydawnicza Trzaska, Evert i Michalski.
- Libera, Z., Pietrusiewiczowa, J. & Rytel, J. (1988). *Literatura polska: Dl. 1. Od średniowiecza do oświecenia*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Maślanka, J. (red.). (2002). *Słownik pisarzy świata*. Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- Maślanka, J. (red.). (2005). *Encyklopedia literatury światowej*. Zielona Sowa.
- Miłkowski, T. (red.). (2002). *Leksykon dzieł i tematów literatury powszechnej. Dla uczniów gimnazjów i liceów*. Książka i Wiedza.
- Nasiłowska, A. (2019). *Historia literatury polskiej*. Instytut Badań Literackich PAN.
- Nawrocki, W. (2004). *Średniowiecze: wykłady o literaturze i kulturze europejskiej*. NWP.
- Nicoll, A. (1975). *Dzieje dramatu. Od Ajschylosa do Anouilha* (dl. 1., H. Krzeczowski, W. Niepokólczycki & J. Nowacki, ver.). Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Plenkiewicz, R. (red.). *Encyklopedia wychowawcza: Dl. 7. Literatura powszechna-Nauka języków obcych*. Gebethner & Wolf, 1904.
- Radliński, I., Grabowski, E., Święcicki, J. A. & Grabowski, B. T. (1887). *Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami: Dl. 2. Dzieje literatury średniowiecznej*. S. Lewentał.
- Sakowska, M. (2006). *Portret, postać, autorka. Kobieta a literatura europejskiego średniowiecza*. Neriton.
- Skoczek, A. (red.). (2006). *Historia literatury polskiej: Dl. 1. Średniowiecze*. Wydawnictwo SMS.
- Skoczek, A. (red.). (2007). *Historia literatury i kultury polskiej: Dl. 1. Literatura staropolska*. Świat Książki.
- Sarnawski, J. (1975). *Średniowiecze*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Sarnawski, J. (1996). *Wieki średnie i wiek renesansowy: studia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szulc, M. (red.). (2005). *Historia literatury światowej: Dl. 2. Średniowiecze – renesans – barok*. Pinnex, 2005.
- Tomkowski, J. (2008). *Dzieje literatury powszechnej*. Świat Książki.

REFERENTIES

- Bafia, S. (2006). Prądy kulturalne i filozoficzne. In A. Skoczek (red.), *Historia literatury polskiej: Dl. 1. Średniowiecze* (pp. 27–66). Wydawnictwo SMS.
- Caspers, C. M. A. (2003). Thomas van Kempen en zijn 'Navolging van Christus'. Ten geleide. *Ons Geestelijk Erf*, 77(1–2), 5–8.
- Dąbrowka, A. (1999). *Słownik pisarzy niderlandzkiego obszaru kulturowego*. Wiedza Powszechna.

- Dąbrówka, A. (2001). *Teatr i sacrum w średniowieczu Religia-cywilizacja-estetyka*. Wrocław: Leopoldinum.
- Dowlaszewicz, M. (2016a). De 'reizen' van Ruusbroec naar Polen: Over de vertalingen van het werk van Jan van Ruusbroec (1293–1381) naar het Pools. *Roczniki humanistyczne*, 64(5S), 165–177.
- Dowlaszewicz, M. (2016b). Hoe Nederlands is *Elckerlijc*? De verwijzingen naar de Nederlandse oorsprong in de Poolse receptie van de Middelnederlandse tekst. *Werkwinkel. Journal of Low Countries and South African Studies*, 11(2), 91–107.
- Eminowicz-Jaśkowska, T. (2003). *Historia literatury światowej: Dł. 2/1. Średniowiecze* (T. Skoczek, red.). Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, Wydawnictwo SMS.
- Engelbrecht, W. (2021). František Kalda, the Founder of Dutch Studies in Czechoslovakia. *Czech and Slovak Journal of Humanities*, (1), 17–23.
- Floryan, W. (red.). (1982). *Dzieje literatur europejskich*. PIW.
- German, L. (1902). *Przegląd dziejów literatury powszechnej: Dł. 2. Wieki średnie*. Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych.
- Grzegorzczak, P. (1961). Twórcy i badacze kultury zmarli w 1959 roku. *Miesięcznik Znak*, (4), 511–551.
- Hanczakowski, M. (2006). Teatr. In A. Skoczek (red.), *Historia literatury polskiej: Dł. 1. Średniowiecze* (pp. 113–128). Wydawnictwo SMS.
- Helsztyński, S. (red.). (1933). *Każdy (Everyman): średniowieczny moralitet angielski* (S. Helsztyński, ver.). Biblioteka Dramatyczna Drogi.
- Jan van Ruusbroec. (2007). In B. Kaczorowski (red.), *Literatura świata: Encyklopedia PWN* (p. 371). PWN.
- Kaden, J. (1913). Gwido Geselle. *Literatura i Sztuka*, 7(13), 2–3.
- Kalmthout, T. van, Réthelyi, O. & Sleiderink, R. (2013). Beatrijs de wereld in. Inleiding. In T. van Kalmthout, O. Réthelyi & R. Sleiderink (red.), *Beatrijs de wereld in. Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal* (pp. 5–18). Academia Press.
- Kanior, M. (2006). Rola kościoła i zakonów. In A. Skoczek (red.), *Historia literatury polskiej: Dł. 1. Średniowiecze* (pp. 129–176). Wydawnictwo SMS.
- Kleckowski, A. (1932). Wykłady czeskiego profesora Franciszka Kaldy w Poznaniu. *Neofilolog: czasopismo Polskiego Towarzystwa Neofilologicznego*, 3(2), 67–69.
- Kowalewski, T. (1994). Obraz religijności społeczeństwa polskiego na przełomie lat 80-tych i 90-tych. *Studia Teologiczne*, 12, 317–324.
- Malewska, H. Wiek twórczego porwy. In J. Starnawski (red.), *Średniowiecze* (pp. 252–260). Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1975.
- Michiels, G. (1923). Ruch Flamandzki w Belgii. *Przegląd współczesny*, 7, 52–80.
- Morciniec, D., & Morciniec, N. (1985). *Historia literatury niderlandzkiej*. Ossolineum.
- Oczko, P., & Szturc, W. (ver.). (1998). *Cudowna historia Maryjki z Nijmegen, która przez siedem lat miała do czynienia z diablem: anonimowy mirakl niderlandzki*. Script.
- Olechowski, G. (1924, 1 september). List 11-y. Muzyka, teatr, literatura (seria "Listy z Nizin"). *Kurjer Warszawski: wydanie wieczorne*, 5–6.
- Olechowski, G. (1925). *Listy z nizin: wrażenia z Holandji*. Księgarnia Św. Wojciecha.

- Prinsen, J. (1924). *Geïllustreerde Nederlandsche letterkunde: beknopt overzicht van de vroegste tijden tot op heden*. J. M. Meulenhoff.
- Prinsen, J. (1932). *Literatura holenderska* (W. Markowski, ver.). Księgarnia Wydawnicza Trzaska, Evert i Michalski.
- Rijpma, J. H. (1969). *Korte Nederlandse literatuurgeschiedenis*. Wolters-Noordhoff.
- Rijpma, J. H. (1982). Literatura holenderska i flamandzka. In W. Floryan (red.), *Dzieje literatur europejskich* (J. Jastrzębska-Helder, ver., pp. 239–295). Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Ruusbroec, J. van. (1933). Z „*Księgi dwunastu beginek*”. In S. Lam (red.), *Wielka Literatura Powszechna: Dl. 6/2. Antologia* (A. Tom, ver., p. 507). Księgarnia Trzaska, Evert i Michalski, 1933.
- Ruysbroeck, J. van. (1938). *Myśli błogosławionego Jana Ruysbroecka* (A. Szottowa, ver.). Księgarnia św. Wojciecha.
- Ruysbroeck, J. van. *Rusbrock przedziwny* (W. Przewłocki, ver.). (1874). Drukarnia Ludowa (Seyfarth i Czajkowski).
- Sakowska, M. (2009). *Portret, postać, autorka. Kobieta a literatura europejskiego średniowiecza* *Słownik autorek średniowiecznych*. Neriton.
- Skoczek, A. (red.). (2006). *Historia literatury polskiej: Dl. 1. Średniowiecze*. Wydawnictwo SMS.
- Tomasz a Kempis. (2005). In J. Maślanka (red.), *Encyklopedia literatury światowej* (p. 942). Kraków: Zielona Sowa.
- Wilterdink, N. (2013). Schrijvers en hun reputaties. In T. Bevers, B. Colenbrander, J. Heilbron & N. Wilterdink (red.), *Nederlandse kunst in de wereld: Literatuur, architectuur en beeldende kunst 1980-2013* (pp. 96–146). Vantilt.
- Wójcicki, J. (2006). Sztuka. In A. Skoczek (red.), *Historia literatury polskiej: Dl. 1. Średniowiecze* (pp. 67–112). Wydawnictwo SMS.